

IZ ZGODOVINE PROSLAVLJANJA 1. MAJA

Še tri leta nas ločijo od stoletnice dogodka (ta tekst je bil napisan leta 1983, aktualna opomba), ki se je zgodil 1. maja in bi se ga morali ob vsakokratnem proslavljanju tega mednarodnega delavskega praznika posebej spominjati.

Razmišljati o tako dolgoletni tradiciji proslavljanja 1. maja pomeni obujati spomin na krvav začetek praznovanja 1. maja. Med številnimi spopadi delavstva s policijami in žandarmerijami nekdanjih protiljudskih režimov v Evropi in Ameriki v prejšnjem stoletju so se delavstvu vtisnili v spomin tragični dogodki v Chicagu leta 1886. Ameriška Zveza strokovnih sindikatov se je tako kot sorodne sindikalne organizacije na stari celini borila predvsem za skrajšanje delovnega dne in pravičnejše mezde. Če vemo, da so tedaj delavci garali po 12, 14 in celo 16 ur na dan, se ne bomo začudili, da je bil boj za skrajšani delavnik glavni poudarek delavskih zahtev, ki so se najmogočneje manifestirale v demonstracijah.

Le-te so bile napovedane tudi za 1. maj leta 1886 v Chicagu. Tega dne so se pričele na vsem ozemlju ZDA, zlasti v največjih mestih, množične delavske demonstracije, ki so se nadaljevale še naslednje dni. Geslo demonstracij je bilo: tri osmice: namreč 8 ur dela, 8 ur počitka, 8 ur kulture in zabave.

V naslednjih letih si je velik del ameriškega delavskega razreda priboril te ugodnosti, toda cena za to ni bila majhna. Tretjega maja že omenjenega leta 1886 je prišlo do spopada s policijo in bilo je 6 mrtvih, 50 pa ranjenih delavcev. Spopad naslednjega dne pa je terjal še mnogo več žrtev na delavski strani. Med teroristično zastraševalne ukrepe vladajočega razreda proti delavcem in zlasti njihovim voditeljem lahko štejemo tudi sojenje pobudnikom omenjenih demonstracij. Njihova edina krivda zaradi katere je bilo 5 obsojenih na smrt, 3 pa na dosmrtno ječo, je bilo nesebično zavzemanje za delavske pravice in spodbujanje delavcev, naj vztrajajo v svoji borbi za boljši vsakdan.

Ti krvavi dogodki, nedvomno najbolj brezobzirni po zatrtju pariške komune leta 1871, so se delavskemu razredu vtisnili globoko v spomin. Ko je v januarju 1888 zasedal kongres ameriške federacije dela v Saint Louisu, je sklenil, da razglasi prvi maj za delavski-spominski dan oziroma praznik, v spomin na padle žrtve majskih stavk in demonstracij pred dvema letoma.

Tako v Ameriki, mednarodni pa je postal ta praznik, ko ga je potrdila Druga Internacionala, ki se je pod Engelsovim predsedstvom zbrala na svojem zasedanju leta 1889, ob stoti obletnici velike francoske revolucije. Glede delavskega praznika je v resoluciji Druge Internacionale naslednje besedilo: »Kongres odloča: ob določenem dnevu je treba organizirati veliko mednarodno manifestacijo, in sicer tako, da na ta dan delavci v vseh državah in vseh mestih hkrati sporoče oblastem zahtevo po 8-urnem delavniku in po izpolnitvi vseh drugih določb mednarodnega kongresa v Parizu. Ker se je ameriška

federacija dela že na svojem prvem kongresu leta 1888 odločila, da bo podobna manifestacija prvega maja 1890, sprejemamo ta dan za dan mednarodnih manifestacij. Delavci različnih narodov so dolžni izvesti manifestacijo na način, kakršnega jim omogočajo razmere v njihovi deželi.«

Že naslednje leto, 1890, so bile v večini industrijskih središč tako v Ameriki kot v Evropi organizirane delavske demonstracije. Poglavitni smoter na teh prvih organiziranih prvomajskih proslavah, ki so tudi vse bolj preraščale v demonstracije mednarodne delavske solidarnosti, je bila zahteva po osem-urnem delavniku. Pokazala se je spontana internacionalna zavest delavstva, ki teži za revolucionarno enotnostjo in vzajemnostjo prek nacionalnih meja.

Glas o prvem maju kot manifestaciji delavske odločenosti, da se bori za svoje pravice, je prispel zelo zgodaj - pravzaprav takoj tudi k ljubljanskim delavcem. Kljub svarilom klerikalnega »Slovenca« dne 25.4.1890, naj delavci 1. maja ne praznujejo, temveč delajo, ker da je praznovanje 1. maja »...osnovano od prevratnih življev, ki bi radi povzročali izgrede in nemire po načinu francoske revolucije...«, se je velik del ljubljanskih delavcev že 1890 leta zbral zgodaj zjutraj na Rožniku, nato pa v skupinah prihajal v hotel Evropa, kjer se jih je več 100 zbralo na shodu. Govorilo se je v glavnem o osem-urnem delavniku. Ta shod se je dopoldan končal, nato so se tistega dne zbrali v skupinah v kakšni gostilni, zaključila pa se je prvomajska manifestacija s plesom v Evropi. »Zgleden red in mir« so priznavali prvemu ljubljanskemu prvomajskemu praznovanju tudi meščanski časopisi.

Naslednje leto ni bilo v Ljubljani nobenega shoda ob prvem maju - razlog temu je bila le nekoliko premajhna razredna osveščenost tedanjega ljubljanskega delavskega razreda, ki je pogojevala apatiji po prvem maju 1890; menili so namreč, da bo že prvo praznovanje prvega maja kronano z uresničeno zahtevo po osem-urnem delavniku.

Bolj množično in bolj organizirano se je v Ljubljani proslavljala 1. maj šele po letu 1895, zlasti pa 1896, ko je bila ustanovljena JSDS¹. Leta 1895 je bil tik pred 1. majem potres, zaradi česar so vsa politična in tudi razredna nesoglasja stopila nekoliko v ozadje. Leta 1907 je bilo dotlej najbolj mogočno praznovanje 1. maja, ki je bilo v znamenju državno zbornih volitev. Tedaj sta bila zelo aktivna tudi Ivan Cankar in Etbin Kristan. Tedaj je že pri 1. maju bila ena glavnih zahtev zahteva po enaki volilni pravici.

1.)¹ JSDS (Jugoslovanska social-demokratska stranka), ki se bori za splošno volilno pravico, za socialne reforme, organizira stavke, od leta 1890 dalje praznujejo prvi maj kot delavski praznik. Po prvotnem načrtu naj bi povezovala delavstvo slovenskih in hrvaških dežel, vendar je vključila le Istro in Dalmacijo, torej le jugoslovanske dežele v avstrijski polovici. Ker je delavsko gibanje v Istri in Dalmaciji slabo razvito, je bila v glavnem omejena na Slovence. Bila je osnovana na marksističnem nauku, vendar je bila v okviru II. internacionale bolj desno usmerjena. V nacionalnem vprašanju je zastopala stališče avstromarksizma (kulturne avtonomije). Med voditelji A. in Et. Kristan, H. Tuma, I. Cankar.

V naslednjih letih in desetletjih se je vse bolj širil krog držav, mest in industrijskih središč, kamor je prodrla ne le zavest delavcev za organiziranje manifestacije ob prvem maju, namreč tudi vsebina prvomajskega izročila. Le-ta se je odražala v enotnih zahtevah po izboljšanju socialnega položaja, osemurnem delavniku in izboljšanju delovnih razmer, v letih pred prvo svetovno vojno, ko je naraščajoče nasprotje med vodilnimi evropskimi državami vse huje grozilo, da bo preraslo v oborožen spopad, pa je delavstvo vključilo med prvomajske zahteve tudi zahtevo po miru.

Da so se delavci nekaj let kasneje, v prvi svetovni vojni, spremenili v disciplinirane frontnike, ki se bijejo za »čast in slavo svoje domovine«, je krivda na socialdemokratskih strankah, oziroma njenih voditeljih, ki so delavske partije usmerili v šovinistično smer in podpornike vladajočega razreda.

Kontinuiteta prvomajskega praznovanja poteka torej od leta 1890 dalje. V skoraj 100 letih ni bilo prvega maja, ki ga ne bi delavci na različnih koncih sveta obeležili na svoj specifični način, ki se je v raznih državah seveda nekoliko razlikoval.

Poleg osem-urnega delavnika so na prvomajskih proslavah začeli delavci vse bolj postavljati še druge zahteve: splošno volilno pravico, kakor tudi zaščito osnovnih političnih svoboščin. V 90-letih (19. stoletja, aktualna opomba) je bilo prvomajsko praznovanje »uzakonjeno«. »Uzakonitev« prvomajskih proslav seveda ni prišla od buržoaznih vlad, ko so se vse po vrsti na moč prizadevale, da teh proslav ne bi bilo; najbolj desničarske vlade pri tem sploh niso izbirale sredstev in v takšnih primerih je bil prvi maj rdeč od delavske krvi. Omenjena »uzakonitev« je prišla čisto z druge strani. Mednarodna politična organizacija delavskega razreda je na svojem kongresu leta 1893 v resoluciji poudarila, da je socialnodemokratska stranka v vsaki državi dolžna vztrajati pri prvomajski ustanovitvi dela. V resoluciji je bil tudi sklep, ki je razširil pomen prvega maja od boja za osem-urni delavnik in višje mezde. Prvi maj naj ima po tem sklepu tudi obeležje volje in zavesti delavskega razreda, temu je cilj socialistična preobrazba oz. odprava razrednih razlik.

Tudi Lenin je močno poudaril mednarodno razsežnost prvega maja, kakor tudi da je prvi maj usmerjevalec k čisto konkretnim političnim ciljem.

Masovne prvomajske demonstracije, ki so se marsikdaj in marsikje nadaljevale še naslednje dneve, so veliko prispevale k temu, da so na primer v kakšnem buržoaznem parlamentu izglasovali zakon o letnem dopustu delavcev, drugje so začeli pripravljati skrajšanje delovnega dne, kar so v nekaterih državah pred prvo svetovno vojno tudi storili.

DELAVSKI ROŽNIK

Teško je govoriti o Rožniku kot o hribu, ki bi s svojo naravno lego predstavljal kakršnokoli posebnost. Leži le lučaj od Ljubljane in s svojo cerkvijo in preprostostjo privablja sprehajalce že več kot stoletje. Mnogokaterim je pomenil več kot le sprehod. Nanj se je zatekel že pisatelj Ivan Cankar, ki je že takrat razmišljal o krivicah, ki jih morata trpeti slovenski delavec in kmet ter o njunem hlapčevstvu in večnem jarmu.

Leži ves preprost in skromen. Nima razloga, da bi se košatil s svojo lepoto in razsežnostjo. Pa vendarle! Že po slabi uri hoda prideš do njegovega vznožja, če zastaviš korak sredi Ljubljane, prav v njenem osrčju.

Če povprašate stare Ljubljančane, vam bo vsakdo kaj rad odgovoril, da je to samo njegov hrib, ki ga nikdar ne bi zatajil. Njegov najljubši sprehod je nedvomno na Rožnik. Nanj ga vežejo prvi mladostni spomini zagnanosti in brezskrbnosti. Prve skrivnosti in prepovedane dogodivščine se vežejo nanj. Tu so spoznali igre ravbarjev in žandarjev.

Vičani in Šiškarji se kaj radi spominjajo večnih konfliktov, do katerih je prihajalo zaradi Rožnika. Šiškarji so si prilastili šišenski hrib, Vičani in Rožnodolčani pot, ki je vodila prek Glinč. Vsak si je lastil svojo stran, le vrha si niso nikoli uspeli razdeliti, pravzaprav si ga niso želeli. Preveč je lep in preprost, da bi ga lahko delili.

Zaselki, ki so že takrat, ob začetku stoletja obdajali Rožnik, so bili prav tako skromni, tam so prebivali delovni ljudje.

Potem, ko se je Tobačna tovarna preselila iz stare Cukrarne na Poljanskem nasipu v prostore na Tržaški cesti, se je znatno povečal pritok delavstva. Pričela se je razvijati okolica ob Tržaški cesti in Rožni dolini. Tobačna tovarna je bila takrat ena največjih industrij in je zaposlovala približno 1000 delavcev. To število pa se je prek poletja spreminjalo, saj so zaposlovali sezonske delavke.

Vzporedno s preselitvijo tovarne so si pričeli graditi domove v Rožni dolini preprosti delovni ljudje. Ti so ob potresu konec prejšnjega stoletja ostali popolnoma brez vsega.

Spopadli so se z nerodovitno in večno poplavljeno zemljo pod Rožnikom. Zgradili so si prve hišice, ob katere so se naslanjali skromni vrtilčki. Pridelek ni bil velik, pripomogel pa je, da so bili vsakdanji izdatki le nekoliko nižji. Lastniki teh skromnih domov so bili železničarji, poštarji in delavci bližnjih tovarn. Njihova miselnost je bila že takrat napredna, preprosta, humana. Za vsako ceno so si hoteli izbojevati boljši jutri.

Če si se po nekaj kilometrih naprej pričel povzpenjati na majhen grič, si prišel do drugega zaselka. Hišice so bile posute sem ter tja brez vsakršnega

reda. Majhne, nekatere so komajda še stale in naključni sprehajalec se je skorajda zbal, da se ne bo podrla prav tisti hip. To naselje se je že takrat imenovalo Brdo. Kot majhen lok je obkrožalo Rožnik in njegove travnike ob vznožju, z druge strani pa se je naslanjalo na Ljubljanske opekarne na Viču in Vrhovcih.

Viri nam pričajo, da je bilo pred vojno na Brdu le 27 hiš, šele kasneje, po osvoboditvi se je pričelo razvijati. Prva naselitev Brda se nedvomno veže na ustanovitev prve opekarne na Brdu, na leto 1908.

Zanimivo je tudi dejstvo, da sta bila na Brdu le dva kmeta, vsi ostali prebivalci so bili čistokrvni proletarci. Semkaj so se priseljevali ljudje od vsepovsod. Prišli so s Primorske, celo Češke, pa cela vrsta okoliških prebivalcev, za katere doma ni bilo kruha in so se morali nemudoma postaviti na lastne noge.

Sredstev za kakršno-koli dejavnost ni bilo, preveč so bili revni. Bil je to pravi zavrženi del Ljubljane, razvijal se je počasi, prepuščen je bil popolnoma sam sebi.

KRES NA PREDVEČER 1.MAJA

Rožnik je postal simbol in zatočišče vseh Ljubljančanov. To se je predvsem potrjevalo ob prazniku dela, prvem maju. Iti na Rožnik je bila takrat skorajda obveznost. Vse napredno delavstvo je na predvečer praznika kljub težkemu delu in utesnjenosti političnega režima vendarle našlo čas samo zase. Vsak po svoje so se pripravljali. Na Rožnik so odhajali posamezno ali v skupinah po dva ali trije. Večje skupine niso odhajale, preveč bi bile na očeh policijskim agentom, katerih je kar mrgolelo. Vstajali so že ob štirih zjutraj in se odpravili na pot. Takrat je ponavadi že zagorel kres, v pozdrav delavskemu prazniku. Sicer je bil prepovedan, saj je predstavljal simbol politične manifestacije, toda plameni so kljub temu veličastno plapolali in niso se dali pogasiti.

Povečini so se po tovarnah že nekaj dni pred praznikom dogovorili o načinu praznovanja. Organizirali so ga prek sindikatov in celic KPS (Komunistična partija Slovenije), kolikor so že obstajale. Nadeli so si praznično obleko, pripeli rdeč nagelj in se odpravili. Pot je tako iz leta v leto postajala obveznost za vsakega naprednega delovnega človeka.

Na vrhu so peli, zaigrali na harmoniko, posamezne skupine pa so že v kraju, od koder so odhajali, ali pod vznožjem Rožnika pripravile krajši kulturni program. Slavje in dobra volja sta trajali, vse dokler niso zatulile tovarniške sirene in odpravili so se nazaj na delo. Le posamezniki so lahko takrat ostajali zunaj tovarniških vrat ves dan in prav zares praznovali praznik dela.

Delavci opekarn na Brdu in Vrhovcih se spominjajo, da so zgodaj zjutraj na poti domov nabrali veliko zelenja in zgodnjega spomladanskega cvetja, s katerim so okrasili tovarno. Tudi delavec, upokojenec Tobačne tovarne, se spominja, da so tega dne zgodaj zjutraj odšli na Rožnik, kasneje so morali seveda v službo. Toda pogovoriti so se morali o toliko stvareh, da so delo tega dne navadno vedno zamudili. Uslužbenci so jih potem zasliševali, kje so bili in zakaj niso prišli na delo ob pravem času. Vsakdo se je po svoje izgovarjal, nihče pa ni priznal pravega vzroka zamude.

Pripravam delavstva pa so vsekakor sledile tudi priprave policijskih agentov in špijonov. Teh je že nekaj dni pred praznovanjem dobesedno mrgolelo okoli Rožnika. Vohljali so in vohljali, kje bi utegnili izvedeti kaj zanimivega in prepovedanega, da bi lahko takoj prenesli na policijo in ukrepali. Tega so se vsi domačini prav dobro zavedali in tudi poznali so marsikaterega med njimi, teh so se spretno izogibali, obenem pa poskrbeli, da so jim prenekaterikrat pošteno zagodli, tako da je bilo njihovo veselje še večje.

Vsi udeleženci predvojnih prvomajskih shodov so si edini v tem, da je bilo le malo aretacij tam, kjer so delavci nastopali nerazpršeno, strjeno kot masa. Šele po razhodu, kadar so naredili napako in se po shodu opravljali v mesto posamezno ali v manjših skupinah so jih lovili civilni detektivi. Posameznike in manjše skupine so zasledovali na Viču, v Šiški, pri univerzi itd. Marsikoga so policaji imeli »na piki« že tedaj, ko je bil na shodu, obdan od mase delavcev in takšnemu so potem sledili do doma ali tovarne in ga potem tam aretirali.